

BILIM
VE
SANAT
VAKFI

M e c
m u a

1998/5

İCİNDEKİLER

Kutadgu Bilig'de
Hükümdar (=Adalet) Kavramı
M. ZEKERİYA EROĞLU

1

İbn Haldun ve İktisat
Y. SELİM YUKSEL

13

İbn Teymiyye ve İbn Haldun'da
Siyasi İktidar

İSA HEMİS

20

Kutadgu Bilig'de Hükümdar (= Adalet) Kavramı Zekeriya Eroğlu

GİRİŞ

Kutadgu Bilig, Karahanlılar devrindeki Türk aydınlarının umumi kültürleri; din ve dünya görüşleri; duyuş ve düşünüş ölçüleri; sosyal ve medeni hayatları hakkında esaslı bilgiler veren ve birçok fikir ve hikmetleri bugün de uyulacak kadar doğru, ibret verici ve her bakımdan üstün bir eserdir.¹ Eser başından sonuna kadar İslam ruhuy-la yazılmıştır ve Uygurlardan geçmiş olma ihtimali azdır. R.R. Arat'a göre, Kutadgu Bilig, "İnsana her iki dünyada tam manası ile kutlu olmak için lazım olan yolu göstermek maksadı ile kaleme alınmış bir eserdir."

Yusuf Has Hacib, her şeyden evvel bir şair mütefekkindir. "İnsan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısıyla devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur." O Orta Asya'da iç mücadele neticesinde sarsılmış olan "ahlak prensiplerini yeniden tanzim etme" kaygısıyla bu eseri kaleme almış olmalıdır. Bununla beraber Arat, eserin ayrı ayrı parçalarından bir netice çıkarmaya çalışmanın insanı yanlış yollara götürebileceğine dikkat çekmektedir.

Kutadgu Bilig, Sadri Maksudi Arsal'a göre, terbiyevi gaye güden bir eserdir. Gayesi, XI. asır aydın Türklerinin ahlak ve devlet idaresi hakkındaki fikirlerini gelecek nesillere ulaştırmak, hükümdarlara ve devlet adamlarına bu gelenekleri aşılaktır. Eserde, "İctimai hayat, ahlak, devlet idaresi hakkındaki fikirleri tamamiyle İslam-

dan önceki Türklerin telakkileridir. Edebi, fikri malzemenin hemen hepsi Türk yaşamındadır. Müellifin kullandığı darbı meseller Türk atasözleridir.

Kutadgu Bilig'deki, alegorik bir terim olarak; adalet mefhumunun yerine ikame edilen "hükümdar" kavramının ele alınıp işlendiği bu çalışmada, toplum yaşamında adil bir çalışma ve bölüşüm sistemi oluşturacak en iyi yönetim tarzı ve devletin en üst birimi olan hükümdarlıktan tebaaya uzanan zincirleme ilişkiler bütünü çerçevesinde işlerin nasıl tanzim edileceğine ilişkin roller dağılımı ve son olarak da yönetim mekanizmalarının işleyiş sürecinde birbirlerini nasıl karşılıklı olarak kontrol ettikleri incelenmiştir. Esas olarak eserde dört ana unsur olarak ifade edilen; Kün-toğdı (=adalet), Ay-Toldı (=saadet), Öğdülmüş (=akıl), Odgurmuş (=kanaat) kavramları, adalet mefhumu ve onunla olan ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Adalet, herşeyin temeli ve esası olduğu için bu kurmaca yapı içinde hükümdara teşbih edilmiştir. Adalet mefhumu, birinci bölümde yazarın ifadelendirdiği vasıfların bir bütün haline getirilmesiyle ve toplu biçimde sunulmasıyla; ikinci bölümde ise, genel bir tahlil şeklinde çalışma çerçevesinde incelenecektir.

1. BÖLÜM

1. 1. Kün-Toğdı (=Adalet)'nin vasf ve özellikleri:

Yazar, hükümdar Kün-Toğdı hakkında tanıtıcı ve özelliklerini bildirci tarz-

da bir bilgilendirmede bulunmadan önce dünyanın döneke huyulu ve vefasız olduğunu anlatır. Dünyanın tavrı güzeldir, kendini sevdirebilir; ama, tutmak isteyince bir geveke gibi elden kaçır. Kendinden kaçanın ise ayağına yapışır.

Kün-Toğdı ile ilgili ilk tanımlama; onun, tabiatı dürüst, tavrı munis, doğru sözlü ve gözü gönüllü zengin bir insan olması şeklindedir. Daha sonra ise, bilgili, akıllı ve uyanık bir bey olduğu ifade edilir. O kötü için bir ateş, düşman için ise bir afettir. Aynı zamanda mehabetli ve cesur bir kimse dir. İşini bilgi ile düzenler. Siyaset icra ederken kendi şahsi menfaatini düşünmez. Ayrıca, yönetimde görev almak üzere yanında topladığı insanlar halk içinde seçkin akıllı ve bilgili olanlardır.

Yaptığı işlerde böylesine adil davranıldığı, her hak sahibine hakkını verdiği ve her türlü kötülüğe engel olduğu için kısa sürede ülkede asayiş sağlanır. İnsanlar mutluluk içinde yaşarlar. Her çeşit fesat ve fitne memleketi terkeder; çünkü, kendileri için serbestçe fesat ağlarını kuracak ortam ortadan kalkmıştır. /b. 398/419)

1.2-a) Kün-Toğdı ile Ay-Toldı (=Saadet)'nin tanınması

Ülkesinde örnek bir adalet sistemini cari kılan hükümdarın katına hizmet etmek üzere Ay-Toldı yani "saadet" gelir. Çünkü, insanlar arasında doğruluğu her türlü işte ölçü haline getiren bir toplumda saadet olur. Fakat, saadet geçicidir. Bütün ömrü boyunca insana yarar olmaz. Onu kendine mutlak anlamda bend etmenin bir yolu yoktur. Sadece saadet içinde olmanın süresi uzatılabilir; ama, bu da geçicidir. Saadet bu döneke huyunu Kün-Toğdı'ya arz eder. "Saadete inanılmaz, o vefasız ve dönektir; yürürken, hemen uçar, ayağı kaygandır." (b. 670) Bu huyları yüzünden insanlar onu kötülerler. Gerçekte ise ayın sürekliliği değişik şekillerde görünmesi ve

burcunun sabit olmaması saadetin ismiyle de müsemma olduğunu göstermektedir. (b. 730/750)

Kün-Toğdı da saadete kendi adının için bu şekilde konulduğunu açıklar. Onun tabiatı güneşe benzer. Bütünlüğünü muhafaza eder ve daima parlaklığı aynı şekilde kuvvetlidir. Hükümdarın da tabiatı ona benzer. Doğruluk ile doludur, hiçbir zaman eksilmez. İkinci olarak, güneş doğar aydınlığı herkese erişir, kendinden birşey eksilmez. Hükümdarın hükmü de aynıdır. O ortadan kaybolmaz. Hareketi ve sözü herkes için aynıdır. Üçüncüsü, güneş doğunca yere sıcaklık gelir. O zaman binlerce renkli çiçek açılır. Hükümdarın da kanunu hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık da olsa hep düzene girer. Ayrıca, güneşin burcu aslan olduğu için yerinden kılmaz. Bu yüzden de evi bozulmaz. (b. 824/835)

1.2-b) Kün-Toğdı'nın Ay-Toldı'ya adalet vasfını söylemesi

Hükümdar, vezirini huzuruna kabul ettiği günlerden birinde, üç ayaklı gümüş bir taht üzerine oturmuş olduğu halde, elinde bir keskin bıçak, solunda bir acı ot ve sağında şeker olduğu halde onu karşılar. Bunlar adaletin vasıflarının remizleridir. Hükümdar, kendi özelliklerini simgeleyen bu imgeli anlatımı kendisi izah eder. Herşeyden önce kendini doğruluk "könilik" ve kanun olarak tanımlar. Bu kanun üç ayaklı bir taht üzerinde durmaktadır; yani, uyum ve harmoniyi üç temel öğe sağlamaktadır. Çünkü, üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez. Her üçü düz durdukça taht sallanmaz. Düz olan bir şeyin her şeyi iyidir; çünkü, herhangi bir tarafa meyletmez. Hangi şey yana yatarsa eğri olur. Her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır. Düz olan yana yatarsa duramaz düşer. Doğru olan şey ise yerinde durur, düşmez. Hükümdarın da tabiatı bu yüzden doğrudur. Eğrilirse kıyamet kopar. Tahtı "doğru" tutan üç şey "bıçak", "acı ot" ve "şeker" dir.

Bunların hepsi sembolik ifadelerdir. Bıçak, hükümdarın hak arayan kimse- nin işini uzatmadığını; acı ot, kavga ettikten sonra onun yanına gelen zor- baların ve doğruluktan kaçan kimse- lerin kendileri için verilen hükümden dolayı acı su içmiş gibi memnuniyet- sizliklerini açığa vurmalarını; şeker ise zulme uğrayarak ona gelen kimselerin orada adaleti bulmalarından ötürü mutlu olmalarını ve yüzlerinin gülme- sini ifade eder. Kün-Toğdı, daha son- ra bütün bu esasların herkes için ge- çerli olduğunu, uygulamada oğlu, ya- kını veya hısmı veyahut geçici yolcu ya da misafir olsun; bunlar arasında hiçbir ayırım gözetmeden kanun kar- şısında eşit tuttuğunu açıklar. (b. 792/822)

1.2-c) Ay-Toldı'nın Kün-Toğdı'ya çeşitli konularda sorular sorması

Ay-Toldı, hükümdarın daha iyi tanın- ması ve değişik konularda neler dü- şündüğünün tebellür etmesi için altı soru sorar. Bu sorular genellikle iyilik, kötülük ve adaletin hoşlanmadığı işler hakkındadır. Bunların hep birlikte de- ğerlendirilmeleri, adalet mefhumunun hakikatinin anlaşılmasında önemli faydalar sağlayacaktır.

Soru 1. Hükümdarın hoşlanmadığı şeyler nelerdir?

Onun hoşlanmadığı şeylerin başında "yalan" gelir. Ondan sonra ise, "zalim- ler"dir. Bundan sonra, "haris tabiatlı" ve "olgun olmayan insanlar" ile "ace- leci huylu" ve "gözü doymayan" olan- lardır. "Her işte hiddet gösterenler" "içki düşünleri" ve "çalıp-çırpanlar" da bunlara dahildir. (b. 846/853)

Soru 2. İyilik nasıl ve ne gibi bir şey- dir; iyinin hali ve tıynetini nasıl olur? (b.855)

İyinin vasfı faydalı olmaktır. Onun hal- ka çok faydaları dokunur. Fakat, yap- tıklarını insanların başına kakmaz. Kendi istifadesini düşünmez. Başka- larına fayda temin eder; ama, karşılı- ğında birşey beklemez. (b. 856/858)

Soru 3. Hangi yola doğruluk yolu der-

ler; bu doğruluğun mahiyeti nedir? (b. 861)

Kimin düşündüğü ile konuştuğu bir olursa doğru insan odur. İnsan gönü- nü çıkarıp, avucuna koyarak, başka- ları önünde mahcup olmadan dolaşa- bilmelidir. İnsan nadir değil, insanlık nadirdir. İnsan az değil doğruluk azdır. Akıl doğru ve dürüst insanları övmüş- tür. (b. 862/869)

Soru 4. Bu insanlar kötü olabilirler mi ve kötü insanlar da birgün iyilik yolu- na girebilir mi?(b. 871)

İki türlü iyi insan olur. Bunlardan biri, anadan doğma iyi olur. İyi ve dürüst bir hayat sürer. Diğeri de taklid yoluyla iyi olur. Eğer kötüye uyarsa kötülük yapar. Kötü insan da iki türlü olur. Biri doğuştan kötüdür. Bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenmez. İkincisi ise, taklid yoluyla kötü olur. Eğer iyiyeye uyarsa iyi olur. (b. 872/895)

Soru 5. İsteyenler bu iyiyi nasıl elde ederler? (b. 898)

İyi mümtaz şeydir. Mümtaz bir şeyi ise ancak bu vasfı haiz olanlar ister. Han- gi şey değerli ve nadir ise onu gerçek- leştirmek hiç de kolay değildir. İyi, yo- kuş tırmanmak gibidir, güçtür. Herkes yükselemez. (b. 899/906)

Soru 6. İyi insanın bulabileceği bir kusur var mı? (b. 908)

İyi daima övülür. Kötüler onda şu ku- surları bulurlar. İnsan insana daima yakın yaşar. Kötü olmazsa iyi yapacak iş bulamaz. Bu mücadelede zayıf kal- dıklarından dolayı, kötüler her yerde iyinin gününü gölgelemek isterler. Kim iyilik dilerse iyilik eder. Çatışmaya ve- ya zayıflığa bakmaz. Değerli söze te- mel atan doğruların dilidir. Huzur, ar- zu, nimet, emniyet, rahat ve bu neşe, sevinç hep iyiliğin karşılığıdır. (b. 909/937)

1.2-d) Kün-Toğdı'nın Ay-Toldı'ya çeşitli konularda sorular sorması

Hükümdar, vezire dilin fayda ve zarar- ları, sözün ne kadarının az ve ne ka- dının çok olduğuna ilişkin sekiz so- ru sorar. Bu sorular saadete ulaşıp

insanın onu koruyabilmek için sahip olması gereken ahlaki erdemlerle ilgilidir.

Soru 1. Niçin susuyorsun?(b. 957)

Hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı. Bilgeliğin sözünü dinle, sana sorulmadan söz söyleme. Birini kim lüzum görerek, ister ve çağırırsa, söze de ilk önce o başlar. Kırmızı dil kara başın düşmanıdır. Başını kurtarmak isteyen dilini gözetmelidir. (b. 958/967)

Soru 2. Dilin zararı nedir?(b. 968)

Dilin zararı insanın hayatına bile mal olur. İnsanın konuşması için kendine soru sorulmuş olmalıdır. Sorulmadığı takdirde ağzını açmamalıdır. Iyice düşünülürse sormak erkektir. Cevap vermek de dişidir. (b. 976/980)

Soru 3. Dilin faydası nedir? (b. 982)

Sözün faydası çoktur. Bilgili insanlar vücutlarını yıpratırlar. Bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler. Vücudun nasibi hep ağızdan girer. Ruhun nasibi ise doğru sözdür ve kulaktan girer. Bilginin iki alameti vardır. İnsan bunlarla bahtiyar olur. Bunlardan biri dil diğeri de boğazdır. Bu ikisine hakim olan bilgelere ihtiyaç vardır. (b. 984/994)

Soru 4. Sözün esası nedir? Ve söz kaç kısma ayrılır? (b. 995)

Sözün yeri sırdır. Söz ondur; fakat, dokuzu söylenmemelidir. Biri söylenebilir. Dokuzunun söylenmesi yasaktır. Yasak sözler aslında esasında hep fenadır. (b. 998/999)

Soru 5. Sözün ne kadar faydası ve ne kadar zararı vardır? (b. 1000)

Sözün faydası büyüktür. Söz yerinde kullanılırsa kulu yükseltir. Söz sayesinde kara yerdeki mavi göğe yükselir ve baş köşeye geçenlerden olur. Eğer dil söylemesini bilmezse, mavi gökte olanı yere indirir. (b. 1001/1003)

Soru 6. Söz ne zaman çok, ne zaman az addedilir? (b. 1004)

Fazla olan söz; sorulmadan söylenip,

insanı usandıran sözdür. Az söz ise; sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür. (b. 1005/1006)

Soru 7. Sözün doğrusunu kimden dinlemeli ve sözü kime söylemeli? (b. 1011)

Sözü bilenden dinlemeli ve sonra bilmeyene söylemelidir. Lüzumlu sözü büyüklerden dinlemeli ve ona göre hareket etmeleri için küçüklere söylemelidir. Çok dinlemeli; fakat, sözü birer birer söylemeli. Çok söylemekle insan alim olmaz. Çok dinlemekle alim baş köşeyi bulur. İnsan, dilsiz de olsa bilgiyi bulabilir; fakat, sağır olursa bilgiyi elde edemez. (b. 1012/1016)

Soru 8. Dili susturmalı mı, yoksa söyletmeli mi? Sözü açmak mı daha iyi yoksa saklamak mı? (b. 1018)

Dil ile söylenmezse, bilgi öylece kalır. Dile yalnız söğmek olmaz. Öğülecek tarafı da çoktur. Sözün de övülecek ve sövülecek tarafları vardır. Bütün canlılar, bütün bu sayısız mevcudat Tanrının birliğine dil ile şehadet getirir. Tanrı gönülü ve dili doğru söz için yarattı. Sözü eğri olanları zorla ateşe atarlar. Konuşmayan kimseye dilsiz derler. Çok söyleyenin adı ise geveze başıdır. İnsanların itibarsız geveze olanıdır. İnsanların itibarlı ise cömert olanıdır. (b. 1017/1028)

1.3- Kün-Toğdı'nın Öğdülmiş (=Akıl)'e çeşitli konularda sorular sorması

Babasının ölümünden sonra hükümdarın hizmetine giren Öğdülmiş (akıl), kendisini imtihan etmek ve tartmak için birtakım sorular soran hükümdarın sorularını cevaplar. Ama, kendisi hiç soru sormaz. Bu aklın, adalet üzerinde tasarruf ve sorgulama hakkı olmadığı yönünde bir anlam ifade etmektedir. Yani, akıl sadece adaletin en iyi şekilde gerçekleştirilmesi ve uygulanması yönünde yardımcı bir işleyişe sahiptir. Adaletin takip ettiği kurallar mutlak hakim olan Allah tarafından konulur.

Hükümdarın Ögdülmüş'e sorduğu soruları dört sınıfta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, insan için faydalı ve zararlı olan şeylerdir. İkincisi, nasıl olupta onca faziletin Ögdülmüş'te toplanmış olduğu, bilginin nasıl elde edildiği, ve aklın tarifi ve yeri üzerinedir. Üçüncüsü ise, estetik ve sevgi üzerinedir. Son kısımdaki sorular da devlet kademelerinde etkin rol alacak olan insanların sahip olması gereken nitelikler üzerinedir.

I/Soru 1. İnsan için faydalı olan şeyler nelerdir? Faydaları nelerdir? (b. 1657)

Soru 2. İnsan için kötü ve faydasız olan şeyler nelerdir? (b. 1665)

II/Soru1. İnsan anadan mı alim olarak doğar; yoksa, yaşı ilerledikçe mi öğrenir? (b. 1678)

Soru 2. Nasıl oldu da bunca fazilet sende toplandı? (b. 1795)

Soru 3. Bilgi sahibi olanlar bunu nasıl elde ederler? (b. 1815)

İnsan öğrenerek mi hakim olur; yoksa, doğuştan mı böyle doğar? (b. 1816)

Soru 4. Aklın yeri neresidir? O nerede bulunur? Nereden çıkar ve çıkınca nereye gider? (b. 1834)

Soru 5. Akıl nedir, Onun mahiyeti nasıldır? ve adı nedir? (b. 1848)

III/Soru 1. Gönül zevki nedir, göz zevki ne? Bu iki zevkten benim kismetim nedir? (b. 1891)

Soru 2. Sevgilinin nişanesi nedir? (b. 1894)

Herkes sevdiğini iddia eder. Bu iddianın manası nedir? (b. 1845)

IV/Soru 1. Beyin nasıl olması gerekir? (b. 1924)

Soru 2. Vezirin nasıl olması gerekir? (b. 2177)

Soru 3. Kumandanın nasıl olması gerekir? (b. 2266)

Soru 4. Ulu hacib nasıl bir insan olmalıdır? (b. 2431)

Soru 5. Kapıcı-Başı nasıl bir insan olmalıdır? (b. 2431)

Soru 6. Elçiliğe nasıl bir insan gerekir? (b. 2595)

Soru 7. Katip nasıl biri olmalıdır? (b. 2671)

Soru 8. Hazineedar nasıl biri olmalıdır? (b. 2741)

Soru 9. Ahçı-başı nasıl biri olmalıdır? (b. 2824)

Soru 10. İçkici-başı nasıl biri olmalıdır? (b. 2881)

Ögdülmüş, hükümdarın bütün sorularına cevap verdikten sonra kendisinin de söyleyecek bir sözü olduğunu belirtir ve müsaade ister. Ve kulların da beyleri üzerinde hakları olduğunu söyler. Beyler yıllarca yılmadan kendilerine hizmete koşan insanlara nasıl ihsanda bulunmaları gerektiğini bilmelidir. Hizmetkarlar dünyalığı için hizmet eder, eğer bulamazsa gadre uğramış olur der ve hizmetkarların beyleri üzerinde olan hakkını hükümdara anlatır.

1.4-Kün-Toğdı'nın Odgurmuş (=Kanaat)'a soru sorması

Hükümdar, Ögdülmüş vasıtasıyla Odgurmuş'a iki defa mektup göndererek yanına davet eder ve hizmetine girerek millete faydasının dokunmasını talep eder. Fakat, Odgurmuş, dünyanın fani nimetlerinden yüz çevirmiş olduğu için bu teklifi kabul etmez. O kendini Allah'a ibadete ve zikrullah'a vermiştir. Hükümdar bile teklif etse ibadeti bırakıp dünya meşgalelerine bulaşmak istemez. Hükümdar, onu devlet işinde görev almaya ikna edemeyeceğine kani olunca bari ziyaretimize gel de bize tavsiyelerde bulun, diye haber gönderir. Odgurmuş, ziyaret teklifini kabul eder ve hükümdarın sarayına gider. Odgurmuş, hükümdarla karşılaşınca önce selam veren taraf olmak istemez ve hükümdarın selam vermesini bekler. Çünkü, daha sonra da kendisinin hükümdara açıkladığı gibi; selamı veren kimse eman verir. Sonra birlikte otururlar ve sohbet ederler. Odgurmuş hükümdara çeşitli konularda öğütler verir.

2. BÖLÜM

"HÜKÜMDAR" KAVRAMININ ESKİ TÜRK DEVLET ANLAYIŞI VE İSLAM KAYNAKLARI BAĞLAMINDA TEMELLENDİRİLMESİ

2.1 Eski Türk Devletlerinde Hükümdarın Yeri ve Rolü

Çin kaynaklarına göre, Asya Hun İmparatorluğu hakanının bilinen en eski ünvanı "Şan-Yü" ya da "Tan-Hu"dur. Bu ünvanı ilk defa olarak M.Ö. III. yüzyılda Hiung-Nu hakanı kullanmış ve bundan sonra iktidarı ellerine geçiren diğer ulus hakanlarına da Çinliler bu ünvanı vermişlerdir. Daha sonra ise, "Şan-Yü" ünvanı yerine "Kağan" (=Qayan) rütbesi geçmiştir. "Kan" (=Qan), "Ka'an" sözcükleri de bu ünvanla ilgilidir.

Yine Çin kaynaklarına göre, eski Türkler kendi hakanlarına "Semavi -Kağan" (=t'ien-k'o han) adını vermişlerdir. Uygurlarda hakana verilen bir de "tengriken" ünvanı vardır ve şüphesiz bu "Tengri+Han" sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.

Lászlo'ya göre, göçebe Türklerde büyük ve küçük oymak yöneticilerinden hiçbiri seçim yoluyla iktidara gelmemiş ve "hakanlık" hiç bir zaman adayını seçimle belirlememiştir.² Devlet yönetme yetkisi bütün aile mensuplarına verilmiştir. Bu durum göçebe inanç ve düşünüş biçiminde hakanlık yetkisinin "göğe ait" olması ve "tanrısal"lığı anlayışı ile ilgilidir. İşte bu nedendir ki, eski göçebe Türk geleneklerinde kağan ailesine ya da hanedana mensup olanların kanlarının akıtılmaması, Türkler müslüman olduktan sonra da devam etmiş hatta bu anlayış Osmanlı hanedanı içinde geçerliliğini korumuştur.³ Hükümdar ailesine ya da hanedana mensup olanlar öldürülmeleri gerektiğinde, kanlarının akmaması için, (çünkü o kan kutsal sayılıyordu) kendi oklarının kirişleriyle boğdurulurlardı. Bu yüzdendir ki gerek İslam öncesi ve gerekse Türk-İslam devletlerinde Türk hanedanlarının tek bir aile oldukları düşüncesi yaygınlık göstermiştir.

Eski Türklerde hükümdar olağanüstü ve hatta doğa-üstü nitelik ve yeteneklerle donatılmıştır. Bu nitelik ve yeteneklerinden dolayı, Gök-tanı tarafından gönderilmiş bir kişi sıfatıyla hükümdarlığı elinde tutmaktadır. Gök-türk yazıtlarında hükümdarın tanrıya benzediği, Tanrı tarafından gönderilmiş bir kişi olduğunu ve "Gök" tarafından iktidara getirildiği okunmaktadır. Kağanların bu uzun hükümdarlık ünvanlarından da bu göksel ve Tanrısal ilişkiye işaret edilmektedir.

Eski Türk hakanlarındaki bu karizmatik güç, hükümdarın doğuşla birlikte getirdiği kişisel nitelik ve beceriler olmaktadır. Eski bir inanışa göre "karizma" kanda gizli olan bir niteliktir ve bu nedenle babadan oğula veraset yoluyla geçmektedir. Halkın hükümdar ailesinin egemenliğini çoğunlukla zımnî olarak meşru saydığı eski Türk devletlerinde de bu böyle olmuştur. Bununla birlikte imparator, hükümdarlığın özünü ve çekirdeğini oluşturan ve bütün imparatorluğa adını veren hakim oymağın yardımı ile "kağanlık" ünvanını almış ve kendi egemenliğini de herkesten önce bu oymak ya da oymaklar birliği tanımıştır. Anlaşıldığı gibi, eski Türk devletlerinde klasik biçimiyle kağan "Kut'un, yani, imparatorluk otorite ve egemenliğinin gözle görülür müseccem bir sembolüdür. Otoritesi, halkın zımnî rızasına "consensus" dayanmakla birlikte, kağan; mutlak, kişisel, evrensel ve kutsal bir niteliğe sahiptir.

2.2-Türk ve Hint-İran Siyaset Anlayışları Bağlamında Hükümdar Mefhumu

İnalçık'ın belirttiği gibi, şüphesiz Yusuf, Şehname'yi görmüştür. O, Türklerin efsanevi kahramanı Tonga Alp-er'e İranlıların Afrâsyâb dediklerini kaydeder. (b. 280) Dahhâk ile Feridûn'un akıbetine dair sözleri (b. 241) kendi çevresinde Şehname'nin iyi bilindiğine delil olarak alınabilir. Nihayet Kutâdğu Bilig Şehname vezninde (faûlun, faûlun faûlun faûl) yazılmıştır.

Fakat, Yusuf'un eserindeki görüşler, hükümdar ve idare sanatı hakkında XI. asırda İran-İslam dünyasında yayılmış ve kökleşmiş birtakım telakkilere atfedilebilir ki bunların da çok daha eski Hint-İran kaynaklarına götürülmesi mümkündür.

Sasani devletinin son zamanlarında, hükümdarlara iyi bir devlet idaresinin esaslarını öğretmek gayesini güden nasihat kitapları Andarzname ve Pandname adı altında çok yayılmış bulunuyordu. Bunlardan en meşhuru I. Husrev Anuşirvan zamanına ait Tansar'ın mektubu o devirde hayali bir durumu ele alarak ahlaki ve siyasi nasihatlar vermektedir. Başka bir tanesi Bazuremihr Risalesi'dir ki Orta Çağ İslam tarihinde çok meşhur olduğu gibi, Osmanlı Türkçesine de çevrilmiştir.

İslam devrinde bu eski İran eserlerinin tesiri altında hükümdar ve yüksek sınıflar için ahlak, siyaset, devlet felsefesi, teşrifat, pratik yaşama kaidelerinden bahseden ve adab adı altında toplanan bir çok risaleler meydana çıktı. İslamda bu tarzın ilk mümessili olan İbn-i Mukaffa Zerdüştlükten İslama geçmiş bir İranlı olup eserlerinin büyük bir kısmını Pehlevi dilinden tercüme edilmiş bu gibi risaleler teşkil etmektedir. O aynı zamanda Kelile ve Dimne'yi Pehlevice'den Arapça'ya çevirdi.

Bütün bu pratik ahlâk ve siyaset kitaplarının gayesi, hayali hikayeler ve hakiki hayattan alınan misaller ve hakimane vecizelerle insanlara mutlu yaşamının yollarını göstermek ve bilhassa hükümdarlara başarılı bir idarenin sırlarını ve pratik kaideleri öğretmektir. Tanerî, bu konuda Türklerin daha çok geçmişteki olaylarla hayat tecrübelerini ön planda tuttıklarını, öne sürer. Ona göre, Hind ve İran'da tarihsel süreçte edinilen birikim kitap sayfaları arasına terkediliyordu. Türklerde ise, tecrübe ve hayat görüşleri sadece devlet yöneticilerinin değil halkın da zihninde billurlaşmış ve za-

man içinde atasözleri haline gelmişti.⁴ Bu konuda daha farklı bir yaklaşım ortaya koyan Davutoğlu, Nizamülmülk'ün eseri bağlamında değerlendirdiği siyasetname geleneğinde, özellikle İran devlet geleneğinden verilen örneklerin, devlet olgusunun bu eserlerde hukuki idealizmin ötesinde objektif tarihi gelenek ve tecrübeler birikimine dayanan bir müessese olarak idrak edildiğini ifade etmektedir.⁵

Eski Hint-İran Nasihatname ve Siyasetnamelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka birşey değildir. Siyaset ise, hükümdarın bu otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun vasıtalarını, yani parayı ve askeri halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan sağlama yoludur. Halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu otoriteyi tehlikeye düşüren, fakirliğe yol açan bir durumdur. Bu da ancak adil olmakla mümkündür. Bu eserlerde adalet esas itibarıyla halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmak şeklinde anlaşılır.⁶ Hülâsa, hakimiyet adaletle sıkı sıkıya bağlı bir kavram olarak ortaya çıkar. Başka bir deyişle, iyi bir siyaset hükümdarın şahsi ahlaki meziyetlerine gelir dayanır. Hükümdar insafı, yumuşak ve affedicî karakterde ise, adil bir hükümet kurmak mümkündür. Onun içindir ki siyaset ahlaktan ayrılmaz. Siyasetnameler aynı zamanda bir ahlak kitabı ve ahlaki öğütler mecmuası şeklindedir.

Bu tür kitaplarda adaletli hükümdar vasıtasıyla halkın memnuniyetini sağlamanın esas gaye olarak tebellür ettiği müşahade edilmektedir. Çünkü yönetimi elinde tutanların yüzyüze kaldığı bir ikilem vardır. Yönetim gücünü elinde tutanlarda bir taraftan hakimiyeti elde tutmak için askere ve bunun için de paraya ve hazineye ihtiyaç olduğu düşünceyi, diğer taraftan hazine yığılmanın halka zulüm yapılmasına yol açtığı ve büyük miktarda

altın ve gümüşü hükümdar hazinesinde tutmanın halkın geçimini güçleştirdiği düşüncesi, iki zıt siyaset olarak ortaya konmuştur. Bu tezat daha derin bir görüşü aksettiren şu düşünce ile giderilmiştir: Canı ve malı güvencilerle olmayan raiyyet mal üretip zenginleşemez ve fakir olan raiyyetin vergi verme kabiliyeti de azalır. O halde hazineyi doldurmak için hükümdarın reyayı yumuşak ve adil bir idare altında tutması, zulmü önlemesi gerekir. Arslan, bu noktada Yusuf'un vurguladığı önemli bir ayrıntıya parmak basar: Hükümdar ve yöneticiler halk ile düşüp kalkmamalı, halkı kendilerine eş kılmamalıdır. Çünkü, Yusuf, halkın defalarca sınanan huylarının halktan uzak durmayı gerektirdiğini ve halkın biricik kaygısının "karın" olduğunu; karnı tok olmazsa kendi hükümdarını bile terk edeceğini söylemektedir.⁷

Keleş ve Dimne'ye göre "Raiyyetin emniyeti padişaha ve memleket işinin düzenli olması takvaya, akıl ve sebata ve adle bağlıdır". Hükümdar adalet, acıma ve şefkat ile kötülere karşı otoritesini gösterme ve cezalandırma suretiyle mutluluğa ve dünyayı hükmü altına almaya muvaffak olur. Eski Hint-İran geleneğini aksettiren muahhar bir eserde, Kabusname'de aynı görüş şu şekilde dile getirilir: "Şunu bil ki, hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır. Altın da bayındırlıkla ele geçer. Bayındırlık ise, adil ve insafla yayılabilir. Onun için adil ve insaftan gafil olma." Adalet dairesi denen bu formül Kutadgu Bilig'de daha açık bir şekilde ifade olunmuştur: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın çok zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar." (b. 2057/59)

Yusuf Has Hacib'in eserinde hükümdarın takip etmesi gereken bu siyaset görüşü hakimdir. Çeşitli yerlerde bu fikre döner ve farklı bağlamlarda bunu dile getirir. Mesela "Halk zenginleşti ve memleket nizamı girdi; halk hükümdara dualar etti. Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı. Kuzu ile kurt bir arada yaşamaya başladı. Bir müddet böyle huzur ve asayiş içinde geçti. Halkın ve memleketin her işi yoluna girdi. Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı. Hükümdarın hazinesi altın ve gümüşle doldu. Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu. Şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı". (b. 1039/1044) "Ey hakim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer, zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur. Zalim, zulmü ile birçok sarayları harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür." (b. 2033/2035). Diğer bir yerde de "Hükümdarın hazinesi, maiyeti ve askeri vardı, bunlara dayanarak her istediğini buldu." (b. 5152).

Yusuf, bu anlayış içerisinde devlet idaresinde adalete başrolü tanıdığı için eserde hükümdar Kün-Toğdı adlı temsil etmektedir. "Beyliğin temeli adalet yoludur." (b. 821) Adaleti temsil eden hükümdarın vazifeleri şunlardır: 1. Para ayarını temiz tutmalı. 2. Halkı adil kanunlarla idare etmeli ve kuvvetlinin zayıfa tahakküm etmesine meydan vermemeli. 3. Haydutları ortadan kaldırmalı. 4. Yolları açık ve emin tutmalı. 5. Herkese mertebesine göre muamele etmeli.

Hükümdarın mutlak hakimiyetine dayanan bu devlet sisteminde, otorite sahibinin halka, kuvvetlinin zayıfa karşı zulümünü ve suistimallerini önleme manasında anlaşılabilir, hükümdarın en önemli görevi olarak kabul edilir. Sasanilerde ve daha sonra İslam devletlerinde büyük divan tertibi ve hükümdarın bizzat tebaanın şikayetlerini

dinleyerek hüküm vermesi bu asli görevin yerine getirilmesi içindir. Mezalim Divanı, Darü'l-Adl veya Divan-ı Ali adıyla anılan bu divana herkes gelip şikayetini sunabilirdi.

Bütün İslam devletlerinde, Sasanilerde olduğu gibi, bu müesseseye birinci derecede ehemmiyet verilmiştir. Kün-Toğdı, Ay-Toldı'nın sorusu üzerine kendi vasfı olan adaleti açıklarken, kendisinin toplumdaki insanlar arasında eşitliği cari kılma konusunda ne kadar hassas ve tavırlarının ne kadar net olduğu görülür. O der ki: "Taht üç ayak üzerindedir, hiçbir tarafa meyletmez. Hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Ben işleri doğruluk "könilik" ile hallederim; insanları bey veya kul olarak ayırmam. Ben işleri bıçak gibi keser atarım, hak arayan kimse-nin işini uzatmam. Zulme uğrayarak kapıma gelen ve adaleti bulan kimse benden tatlı tatlı ayrılar. Benim sertliğim zalimler içindir". (b. 792/822) "Kapi" burada Osmanlılar'da kullanıldığı gibi hükümdarın hükümet işlerine başkanlık ettiği yer, yani divandır.⁸

2.3- İslâm Düşüncesinin Eser Bağlamında "Hükümdar" Kavramı Üzerindeki Şekillendirici Etkisi

Kutadgu Bilig'de Yusuf, hükümdar kavramını "adalet" e karşılık gelecek şekilde alegorik tarzda kullanmıştır. Yeni müslüman olmanın sebep olduğu uyum problemleri ve o zaman dilimindeki coğrafi çevrede vuku bulan çalkantılar eserin bir anlamda asayiş-i sağlamsa ümit edilen ideal devletin ve onun yöneticileriyle halkın hep birlikte gönüllü katılım içinde olacağı İslama uygun toplumsal bir yapının tasavvurunu oluşturma gayesiyle kaleme alındığı intibahı uyandırmaktadır.

"Adalet" davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi manalara gelen bir masdar isimdir. Yine aynı kökten masdar isim olan ve orta yol,

istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı gibi manalara gelen *adl* kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında *adil* ile eş anlamlı olur. Adalet, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁹

Köprülü'nün de içinde olduğu N.S. Banarlı ve Mahmut Arslan gibi bazı akademisyenler, Yusuf'ta ağırlıklı bir İbn-i Sina etkisi olduğunu ileri sürer. Öte yandan Halil İnalcık ise, Otto Al-berts'in görüşlerine katılarak onda İbn-i Sina'dan daha ziyade Farabi'nin tesirleri görüldüğünü; hükümdarın sahip olması gereken vasıflar, ilmin ve aklın devlet idaresindeki rolü, adaletin ehemmiyeti hakkında Farabi ve Yusuf'un fikirleri arasında çok büyük benzerlikler olduğunu iddia eder.

Yusuf'un İbn-i Sina'dan ağırlıklı olarak etkilendiğini ileri süren Köprülü: "Kutadgu Bilig'in bize gösterdiği medeniyet manzarasını, birbiri üzerine basılmış dokuz renkli bir litoğrafya haritasına benzetecek olursak bu tabakaları şöyle ifade edebiliriz: En alttaki üç tabaka milli -Türk; ondan sonraki üç tabaka ahlaki ve siyasi bakımdan Aristoteles düşüncesi; onun üstündeki iki tabaka İslami; nihayet en üstte, içe dönük İbn-i Sina felsefesiyle şekillenmiş bir tabaka." der.¹⁰ Arslan da İbn-i Sina'nın "Kitabü's-Siyase" adlı eserinde belirttiği gibi Allah ile yaratılmış arasındaki ilişki, hükümdarın ulusuna insanın nefesine ve eğitimi ve yönetimi altında olanlara, halkın hükümdarlara ve devlet büyüklerine karşı görevlerini ve tutumları, bunların gerektirdiği şartların "Kutadgu Bilig'de ortaya konulanlarla benzerlik gösterdiğini dile getirir.¹¹ İbn-i Sina'ya göre devletin başında bulunan ve kanun koyucuya halef olan "halife", başında bulunduğu siyasi teşekkül içinde üstün bir iktidara sahiptir. Yalnız, halifenin bu üstün iktidara sahip olabilmesi

için meşru olması, onun durumunun meşru bir nitelik taşıması gerekir. Bunu da sağlayan, halifenin ya seçim yoluyla ya da irsen intikal suretiyle bu makama gelmiş olması keyfiyettir. Halife devletin başına bu iki şıktan hangisi ile gelmiş olursa olsun; her iki halde de, fertlerin rızalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Meşru olmayan bu üstün iktidara karşı fertler direnmek ve müstebidi yerinden uzaklaştırmak ve hatta onu öldürmek hakkına sahiptir. İbn-i Sina'ya göre hiç kimse müstebidi öldüren kadar Allah'a yaklaşmış olamaz. Yusuf da Arslan'a göre aynı şekilde düşünür. Çünkü eserinde: "Bu küçkey kişi kendü beglik yimez; Bu küçkey küçini budun köt-rümez" (=Zalim adam uzun süre hükümdarlığı elinde tutamaz; zalimin zulmüne halk uzun süre dayanamaz) der.¹²

İslam dünyasının önde gelen hukukçularından olan El-Maverdi, "El-Ahkamü's Sultaniyye" adlı eserinde devletin "hikmet-i vücudu"nu şöyle açıklamaktadır. "Allah, insanlar arasında uyumsuzluk konusu olan konuların iyi bir şekilde bağlanması, hak ve faziletin bilinmesi için kanunlar verdi. Yeryüzündeki bütün varlıkların kontrolünü çeşitli hükümetlere emanet etti ki, dünyanın idaresi gerektiği gibi devam etsin." Ona göre, "İmamet" halkın kanun ve nizamla tabi olmasının temel ilkesidir. Devleti ortaya çıkaran gerçek sebep "adalet" ve "hakikat" in hüküm sürmesidir. Sonra, iyiyi kötüden, fazileti fenalıktan, yasak olanı yasak olmayandan seçip ayıran devletin seçim mekanizmasıdır. İmamet müessesesinin varlık sebebi doğru yolu takip ve siyasi bağların güçlendirilmesidir. Bu sebepten topluluğun "icma" ile yani seçim yolu ile bir kişinin imamete seçilmesi çok büyük bir önem taşır. İmamet yalnızca gelenek ve tarihle kutsallaşmış bir kurum değildir. Sağ-duyu da onun varlığını zorunlu kılar. Çünkü, sağduyu sahibi bütün insanlar, ken-

dilerini her türlü saldırıdan korumağa ve aralarındaki uyumsuzluk ve kavgalar konusunda hüküm vermeğe yetenekli bir lidere işlerini tevdi etmek eğilimindedir.

Ve halifenin en önemli görevi; insanlar arasında adaletle hükmetmesidir. Öyle ki güçlü olanlar diğerleri üzerinde haksızlık yapmasınlar. Halifede ayrıca şu hasletlerin bulunmasını tavsiye eder. Öyle bir zatı halife seçin ki, iyi kalpli ve cengaver olsun; zengin ise servetine mağrur olmasın; kötülük ve tehlikeler etrafını sardığı zaman boyun eğmesin; davranış ve hareketlerini zamanın ihtiyaçlarına göre ayarlayabilsin; bazan başkalarının tavsiyesini dinlesin, bir başka zaman kendisininkini dinletsin; karar verdiği zaman sebat ve metanetle hareket etsin. Hükümdarın seçimle işbaşına gelmesi dışında, görüldüğü gibi Yusuf'un ortaya koyduğu temel prensipler El-Maverdi'nin tavsiye ettiği ideal lider ve yönetici vasıflarıyla bütününüyle uyumaktadır.

"Medine-i Fazıla" adlı eserinde Farabi, ideal beldeyi bir insan bedenine benzetir. Bu beldede yaşayan herkes bedendeki organlara karşılık gelirler. Her biri iş bölümüne göre görevini diğerleriyle ahenkli bir biçimde yerine getirmekle yükümlüdür. İşte bu iş bölümü, fertler arasında toplumsal bir dayanışma meydana getirir.

İş bölümünde en yüksek ve en ağır görev, bireyler arasında her bakımdan mükemmel olması gereken devlet reisindir. Kalp ve beynin rolleri ne ise devlet reisinin görevi de odur. Nasıl kalp, vücudun çeşitli organlarının düzenli işlemesi için hareket kaynağı ise ve bu çeşitli organlar, başka hangi organların kendilerine hizmet edeceğini biliyorlarsa, aynı şekilde devletin kalbi yani "halife" de topluluğu oluşturan çeşitli sınıfların haklarını tayin edebilmelidir.

Farabi'nin "Medine-i Fazıla"sında, toplum düzeninin temeli saydığı ve

bütün umutlarını bağladığı devlet reisinin rolü yalnız siyasi olmakla kalmaz. Devlet reisinin aynı zamanda siyasi rolü kadar önemli olan ahlaki ve sosyal görevleri de bulunmaktadır. Siyasi rol bakımından devlet reisi, ülke yönetiminden birinci derecede sorumludur. Ahlak bakımından ise, reis bütün fertler için bir "fazilet" timsalidir. Toplum ve devletin huzur ve mutluluğu, devlet reisinin yeteneğine ve yüksek niteliğine bağlıdır. Felsefi bağlamda meseleyi değerlendiren Mübahat Türker-Küley'in belirttiği gibi; Kutadgu Bilig'de akıl ışık ile karşılaştırılmıştır. Yazar buradan hareketle, Kutadgu Bilig'de adaletin güneşe benzetilmesiyle Farabi'de aklın güneşe benzetilmesi arasında öz olarak herhangi bir farklılık olmadığı görüşünü ileri sürmektedir.¹³ Nasıl ki akıl olmazsa hiçbir toplum ve düzen anlayışının olması mümkün değilse, adalet olmayınca da toplumda sürekliliği ve insicamı sağlamak imkan dahilinde değildir.

Farabi'ye göre, devlet reisinin şahsında aşağıdaki on iki nitelik toplanmış olmalıdır.

1. Sağlığı yerinde olmalıdır.
2. Doğuştan keskin bir zekası olmalıdır.
3. Hafızası güçlü olmalıdır.
4. Kuyvetli bir kavrayışa ve ön-görüye sahip olmalıdır.
5. Bir nutuk yeteneği yani aklına gelen her düşünceyi güzel ve kolay ifade gücü bulunmalıdır.
6. Öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmelidir.
7. Aşırı derecede yeme, içme ve kadin düşkünü olmamalıdır ve her türlü oyun ve kumardan uzak bulunmalıdır.
8. Doğruluğu, gerçeği ve gerçeği söyleyenleri sevmelidir. Bunun aksine yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir.
9. Cömert olmalıdır.
10. Gözünde paranın ve diğer dünya

mallarının değeri olmamalıdır.

11. Adaletin ve adillerin dostu olmalıdır. Zulümden nefret etmeli, her zaman zalimlerin düşmanı olmalıdır.

12. Büyük bir azim ve irade sahibi olmalı ve gereğinde, doğru olduğuna inandığı tavırları almakta cesur olmalı, asla tereddüt, gevşeklik ve küçük ruhluluk eseri göstermemelidir.

Görülüyor ki, Yusuf'un eserinden, "hükümdarın sahip olması gerekir" diye ileri sürdüğü niteliklerle, Farabi'nin "El-Medine'tül-Fazıla" adlı eserinde "Medine reisi" nin sahip olması gereken özellikleri arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Ayrıca, her iki düşünürün de devlet yönetiminde bilimin ve aklın rolü hakkındaki fikirleri de aynıdır. Ve yine her ikisinde de görülen "adalet" arzusu ve "zulüm" den nefret duygusu onların siyaset ve devlet görüşünü birleştirmektedir.

SONUÇ

Kutadgu Bilig, görüldüğü gibi; hemen tamamen devlet yönetimi için gerekli nitelik ve ilkelere, kanun, adalet, iktidar, akıl ve bilim gibi devlet yönetmek için zorunlu prensip, yetenek ve niteliklerden söz açmaktadır.

Yine kitapta; memleket ve şehirlerin idaresi, hakimiyetin icap ve şartları, devletin çöküşü ve ayakta kalmasının sebepleri bildirilmiştir.

Yusuf, ideal devletin nasıl olması gerektiğini karşılıklı konuşma uslubunda örneklerle dile getirirken değişik kaynaklar bu teoriye temel teşkil eder. Öncelikle İslama yeni girmenin verdiği bir alışmamışlık duygusu vardır. Çünkü İslam, hayat anlayışına ve devlet anlayışına çok köklü değişiklikler getirmektedir. Ayrıca o dönemde yaşanan siyasi karmaşaları ve savaşları da gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu bağlamda yukarıda çalışmada

ifade edildiği gibi Hükümdar anlayışında köklü devlet kurma geleneğinden gelen bir birikim de vardır. Bu anlayış daha sonra Türkler müslüman olunca, İslam devlet yapısının ve adalet anlayışının temel ilkeleriyle şekillenmiştir. Bölgede uzun bir devlet ve kültür geleneğine sahip olan Hintliler ve İranlılarla meydana gelen kültürel kaynaşma sonucunda da belirli etkileşimler geçiren Türkler zaman içinde kendi geleneklerine uygun bir devlet ve adalet yapısını

İslami prensipler temelinde olmak üzere oluşturmuşlardır.

Toplum ve devlet yapısının temel taşı sayılabilecek hükümdar ise, adalete teşbih olunmuştur. Lideri olmaksızın bir toplumsal yapının kendi içinde huzuru, asayiş ve düzeni sağlaması mümkün değildir. Tıpkı bu şekilde, Yusuf'un eser boyunca dile getirdiği gibi; adalet mefhumundan yoksun bir toplumun da özlenen bir yaşam düzenine, istikrara ve güvene kavuşması ihtimal dışındadır.

DIPNOTLAR

- 1 Banarlı Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, (İstanbul: MEB, 1997), s. 237.
- 2 Lászlo, F. , "Kağan ve ailesi", THTD, C:1, 1941-42, Ankara, 1944, s. 40.
- 3 Köprülü, M. Fuad. "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", THDT, I, 1944.
- 4 Taneri, Aydın. Türk Devlet Geleneği- Dün ve Bugün- A.Ü.D.T.C.F., Ankara: 1935, s. 51
- 5 Davutoğlu, Ahmet. "Devlet" TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1994, s. 239.
- 6 İnalçık, Halil. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" TKAE, s. A2, Ankara: 1996, s. 262.

- 7 Mahmut. Kutadgu Bilig'de Toplum ve Devlet Anlayışı, I.Ü. E.F.Y., no: 3414, İstanbul: 1987, s. 26.
- 8 İnalçık, Halil. a.g.m., s. 265.
- 9 Çağrıncı Mustafa. "Adalet" TDV İslam Ansiklopedisi, C:1., İstanbul:1998, s. 341.
- 10 M. Fuad. Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul:1980, s. 170.
- 11 İslamda Ddevlet Düşüncesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. VIII, İstanbul: 1987, s.92.
- 12 Mahmut Arslan, a.g.d., s. 93.
- 13 Türker-Küyel Mübahat, Kutadgu Bilig ve Farabi, Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay., s. 42, Ankara, 1990, s. 227.

KAYNAKÇA

1. Arslan, Mahmut. "İslamda Devlet Düşüncesi" Tarih Enstitüsü Dergisi, S. VIII, İstanbul:1987.b
2. Arslan, Mahmut. Kutadgu Bilig'de Toplum ve Devlet Anlayışı, I.Ü. E.F.Y., No: 3414, İstanbul:1987.
3. Banarlı Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul:MEB, 1997.
4. Çağrıncı, Mustafa. "Adalet" TDV İslam Ansiklopedisi, C:1, İstanbul, 1998.
5. Davutoğlu, Ahmet. "Devlet", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul:1994.
6. İnalçık, Halil. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" TKAE. S. A2, Ankara, 1996.
7. Köprülü, M. Fuad. Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul:1980.
8. Köprülü, M. Fuad. "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti" THTD. I., 1944.
9. Lászlo, F., "Kağan ve Ailesi" THTD. C:1, 1941-42 Ankara, 1944.
10. Taneri, Aydın. Türk Devlet Geleneği -dün ve bugün- A.Ü.D.T.C.F. Ankara:1935.
11. Türker, Küyel Mübahat, Kutadgu Bilig ve Farabi. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 42, Ankara:1990.